

МЕТОДИКА ЗА ОЦЕНКА НА КУЛТУРНИТЕ И ИСТОРИЧЕСКИТЕ ТУРИСТИЧЕСКИ РЕСУРСИ (КИТР) И ТЕХНИЯ ПОТЕНЦИАЛ

ВЪВЕДЕНИЕ

Туристическите ресурси и потенциалът за развитие на туризма в отделни райони на България са били предмет на много анализи и изследвания през различни периоди. Независимо от различията в подходите, критериите и оценките, всички проучвания препотвърждават факта за наличие на богат и разнообразен потенциал от туристически ресурси в много места на страната. Във връзка с териториалното им разположение за развитието на туризма е важно да се отбележи, че:

– наред с концентрацията туристическото развитие по Черноморското крайбрежие и в планинските райони повече от половината територия на България разполага с ценни туристически ресурси, чийто потенциал се използва частично или изобщо не се използва;

– регионът на Хасково се отличава с изключително разнообразие на туристически ресурси, за които е валидна горната констатация; преобладаващата част от тях са свързани с културно-историческото наследство по нашите земи от най-древни времена до днес.

- налице са редица проблеми и слабости, задържащи развитието на туризма в голяма част от разглеждания регион, в т.ч.: диспропорция в изграждането и концентрацията на туристическата база и ресурси; изоставане в развитието на националната и регионалната инфраструктура и използването на съвременни технологии, информационни и резервационни системи; слабо развити дейности, свързани с маркетинга и рекламата на дестинациите; недостатъчна политическа координация на национално, регионално и местно ниво, между частния и държавния туристически сектор и браншовите асоциации и сдружения.

Настоящата методика е разработена в изпълнение на **Дейност 2**: “Оценка на културните и историческите ресурси” от проект „**Изследване на културното и историческото наследство и разработване на концепция за развитието му в региона Хасково-Киркларели**”. Нейната цел е да подпомогне анализа и оценката на събраната информация в изпълнение на Дейност 1 за туристическия потенциал в региона на Хасково и подбора на атракциите с най-голям потенциал за привличане на туристи.

Оценката на потенциала за развитие на туризма в региона следва да съдейства и за постигане на единна позиция и обединяване на усилията на заинтересованите страни и субекти на регионалната туристическа политика за развитие на устойчив туризъм, базиран на културно-историческото наследство, местните условия и възможностите на трансграничното сътрудничество. Особено важна роля в този процес се възлага на “**Алианс за регионални и**

граждански инициативи (АРГИ)” – клон Хасково като основен изпълнител и бенефициент по проекта от българската страна.

1. ОБЩИ ПОСТАНОВКИ, СВЪРЗАНИ С МЕТОДИКАТА

1.1. Ограничителни условия на заданието

Ефективното развитие на туристическата дестинация изисква приложение на съответни подходи и методи за изследване на текущото и потенциално състояние на нейните ресурси. Оптималното им управление е призвано да подпомага устойчивото развитие на територията и повишаване конкурентоспособността на нейния продукт.

За целите на настоящата методика туристическите ресурси, като основен обект на изследването, се ограничават предимно до **културните и историческите**. Оценката на останалите им видове - природни материални, трудови, финансови, капиталови и част от антропогенните не се включват в конкретния обект и предмет на настоящата разработка.

Независимо от поставените ограничения на практика е изключително трудно отделянето на културно-историческите от останалите антропогенни (а дори и от природните) туристически ресурси. Това се обяснява с факта, че много често те се намират в една територия, имат едновременно и интегрално участие при формиране на атрактивността на туристическата дестинация и участват съвместно в процеса на формиране и потребление на регионалния туристически продукт. Освен това по-голямата част от елементите на разработваната методика в голямата си част са с универсално приложение, т.е. както за културно-историческите, така и за всички останали антропогенни и природни ресурси.

Потенциалът на културно-историческите туристически ресурси, селектирани от региона на Хасково, според разписаните изисквания в заданието, се оценява по **следните критерии**:

- *капацитет (потенциал, способност) за развитие* (КР) – съобразен с факторите и условията за развитие на ресурсите;
- *степен на въздействие/влияние* – оценява се нивото на атрактивност/ привлекателност;
- *степен на изменение* (в резултат от туризма) – оценка на полезността/стойността/значението на туристическата атракция;

Избраните критерии за оценката следва да се прилагат не само за научни цели, но е необходимо да отчитат и позицията (гледната точка) на конкретната туристическа атракция и възможностите за практическо използване на резултатите от изследването.

Горните критерии следва да се съвместяват и с очакваните тенденции и динамика в поведението на туристите, а именно:

- *нарастващо търсене* от страна на туристите към качеството, автентичността, привлекателността и разнообразието/асортимента на туристическите услуги;

- *нарастващи изисквания на туристите* към качеството на техническата инфраструктура на страната, туристическото място и материалната база на туризма, предлагането на специфични услуги, интересите и потребностите на населението/хората;
- *насочване на предпочитанията* на туристите в страната към дестинации и места, които предлагат *сигурност, безопасност* и от друга страна към специализирани форми на туризъм – културен, еко- и селски, приключенски и др.;
- *нарастване дела на децата и младежите*, особено на студентите, в културно-познавателния туризъм, пътуванията за опознаване на други страни, общности и хора;
- *увеличаване ролята* на информационно-комуникационните системи в хотелите и туристическия бизнес във връзка с търсенето, планирането и провеждането на туристическите пътувания;
- *увеличаване дела на възрастното население* в туризма/участието на хората от „третата възраст“ в туристическите пътувания.

1.2. Работни понятия и базисни постановки

За нуждите на методиката е необходимо дефинирането на базисни работни понятия и изясняване на нужните за целите на разработването ѝ теоретични постановки. Основните понятия свързваме с общия термин **туристически ресурси**. Неговият *широк съдържателен смисъл* обхваща всички дадености и създадени от човека материални и други условия, които са необходими за производството на туристически услуги, стоки и продукти. В тази връзка в теорията и практиката на туризма се разграничават *6 вида туристически ресурси*: природни, антропогенни, материални, трудови, финансови и капиталови.

В тесния съдържателен смисъл на понятието се включват само първите две групи – **природни и антропогенни туристически ресурси**. Това са са *външно обусловени елементи на природната (естествената) и социалната (антропогенната) среда*, които по правило определят целта и мотивацията на туристическото потребление. Те включват както отделни обекти, така и съсредоточия от естествени или създадени от човека условия и дадености. Доста често, в конкретна територия, те се намират в комбинация и взаимодействие, но в своята цялост оказват съществено влияние върху параметрите на туристическото “производство” и потребление.

Природните и антропогенните туристически ресурси образуват сърцевината на туристическия продукт. Различните видове туристически услуги са призвани да създават необходимите условия за използване и потреблението им. За туриста те имат важно значение за формиране на мотивацията и решението за туристическо пътуване. С избора им той предопределя и транспортното средство, начина на пътуване, заведението за пребиваване, периода и продължителността на престоя и т.н. Така той се насочва и към определено

предприятие, стопанисващо природни и антропогенни ресурси и използващо ги за създаването на конкретен туристически продукт.

Разглежданите туристически ресурси влияят в значителна степен и играят решаваща роля за определяне на: атрактивността на туристическото място; количествените и качествени параметри на веществените елементи (материалната база на туризма); количеството и качеството на туристическия продукт; начина на функциониране и ефективността на стопанската дейност на туристическите предприятия; количеството и структурата на персонала; броя на работниците и служителите в туристическите предприятия; начина на подбор, комплектоване и използване на персонала; организацията и управлението на труда и пр.

Включването на природните и антропогенните туристически ресурси в създаването на продукта, обслужването на туристите, в неговата реализация и потребление, се осъществява чрез тяхното усвояване и използване. В тази връзка се използва **терминът “комерсиализация на ресурсите”**, който отразява преобразуването им в елементи на конкретен продукт с потребителна стойност и стойност. С намесата на различни стопански субекти те се превръщат в обект на целенасочено потребление и намират своята пазарна реализация.

Комерсиализацията на туристическите ресурси се конкретизира в цената на продукта и в онази трудно разграничима част от нея, свързана с т.н. **“диференциална туристическа рента”**. Последната отразява *разликата в потребителната стойност и стойността на продукта, получена вследствие различни равнища на качеството на ресурсите (туристическа рента от първи вид) или отдалеченост от основни пазари на търсенето (туристическа рента от втори вид)*. Ако даден ресурс в район “А” е с по-добри екологични характеристики в сравнение с този на район “Б”, то район “А” може да предложи (при равни други условия) продукт с по-висока цена от този на район “Б”. Същото е валидно и ако двата района са на различно разстояние от Германия като основен емитивен пазар, или от основни емитивни центрове в страната (столицата София, например).

Усвояването на разглежданите ресурси се реализира на практика чрез проектиране и изграждане на туристическа супер- и инфраструктура в туристическото място, което става при спазване на някои основни изисквания:

- ✓ *съответствие между поеман капацитет на ресурса и капацитет (брой леглата) на базата за настаняване в прилежащата на ресурса територия;*
- ✓ *съобразяване на строителни конструкции и други характеристики на сгради и съоръжения с вида на ресурса и особеностите на базирания на него вид туризъм (планински, морски, селски, градски и пр.);*
- ✓ *комплексност и интегриране на туристическата супер- и инфраструктура с природните и антропогенни ресурси (при ски-туризма, например пистите са свързани с хотелите с лифтови и други комуникации);*

✓ *устойчивост* или *възможност* за дългосрочно използване на съответния вид ресурс.

Сериозен проблем в тази връзка може да бъде пренасищането на територията със съоръжения и обекти, надхвърлящи възможностите на нейния поеман капацитет. Така се стига до трайно увреждане на ресурсите и непоправими последици за околната среда и възможностите за перспективно развитие на туризма.

Природните (природо-географските) туристически ресурси са естествени условия и обективни дадености с универсално значение за обществената система и нейните подсистеми – социална, икономическа, културна и пр. Те не са предназначени само за туризма, но са жизнено важни и необходими за неговото развитие.

Класификацията на природните туристически ресурси е обект на внимание от географската наука.¹ Те “са създадени и се променят от природните процеси...” и се разграничават по различни признаци на: *релефни* (планини, ждрела, каньони, пещери, скални фигури, плажове и пр.), *климатични* (слънцегреене, температури, валежи, снежна покривка, ветрове и др.), *водни* (океани и морета, приливи и отливи, езера, минерални води, реки, водопади, ледници, гейзери, блата), *растителни* (дървета и гори, цветя, билки, гъби и ягодоплодни, папрат, водорасли и пр.) и *животински* (пеперуди, риби и земноводни, дивеч, птици).²

Антропогенните туристически ресурси са “обекти и явления, плод на човешката дейност, притежаващи туристическа атрактивност”.³ Те са сходни с природните и подобно на тях не са създадени специално за удовлетворяване на туристически потребности, но играят важна роля при осъществяването на различните дейности в туризма. Вечните жилища на фараоните са изградени заради вечния покой и уединение. Въпреки това днес те формират едни от най-известните културно-исторически атракции.

Антропогенните туристически ресурси също се идентифицират в различни и многобройни разновидности. Главен признак и тук е техният генезис, според който те се разделят в две групи: а) културно-исторически и делови; б) изкуствени.⁴ Първата включва: *исторически* (археологически разкопки, крепости и кули, дворци, паметници, потънали кораби, родни места и др.); *архитектурни* (чешми, мостове, сгради, акведукти, и др.); *религиозни* (църкви, манастири, светилища, гробници, празници и др.); *етнографски* (обичаи, битови предмети, занаяти, фолклор, кулинария и др.); *културно-познавателни* (музеи, експозиции, галерии, съкровищници, университети и научни центрове, библиотеки и пр. Втората група включва: *развлекателни* (увеселителни паркове, паркове на миниатюрата, научно-технически

¹ **Марков, Ив., Н. Апостолов.** Туристически ресурси. АСТАРТА, Варна, 2008, с-52-69.

² Пак там, с. 61.

³ Пак там, с. 191.

⁴ Пак там, с. 61.

паркове, центрове за отдых, барове, дискотеки и пр.); *културни* (фестивали, изложби, художествени представления); *спортни* (състезания, стадиони, плувни басейни, гребни канали); *исторически* (панорами, възстановки, паметници-мемориали и др.) и *делови* (търговски центрове, панаири и борси, световни и регионални изложения, конгреси и др.).

1.3. Теоретични основи на методиката

1.3.1. Обща характеристика и типология на методите за оценка

Всяка методика, разглеждана като *съвкупност от пътища, начини и средства за постигане на дадена цел* в различните изследвания намира своето приложение чрез разработване на определени принципи, подходи и методи (начини) за реализирането на предварително набелязаната цел. Основното внимание и акцентът в нея по правило се отделя на **методите**.

По принцип всеки метод, независимо от това дали е общ или с по-частно приложение, е унифицирана система от прийоми и изследователски операции, прилагани за решаване на едни или други задачи. В конкретния случай те са свързана с **комплексна оценка** на определен вид туристически ресурси и *потенциалът им за бъдещото им ефективно усвояване* за нуждите на туризма. Тази оценка касае различните характеристики (количествени, качествени, времеви, пространствени) на избрания туристически ресурс. В тази връзка се използват подходящи *критерии и показатели* за изясняване на *начините за измерване* (чрез физически или условни величини, респ. бални оценки). Ако се абстрахираме от дискуссионните въпроси за типологията на методите, бихме могли да ги разграничим в две основни групи: *обективни* (количествено измерими) и *евристични* (или субективни).

Обективните методи се основават на определянето на стойностите на показателите чрез *измерване* или *регистрация*. За тях е характерно, че резултатите по правило се изразяват в конкретни мерни единици или проценти, са съпоставими и възпроизводими са и подлежат на проверка. При измерителния метод, познат още като технически, се използват различни уреди и приспособления, а при регистрационния – сетивата на човека и най-вече визуалният сетивен орган.

Евристичните методи се използват за логическа обработка и оценка на определена информация, прецизиране качествените характеристики на или причинно-следствените зависимости между изследваните обекти с инструментариума на евристиката (науката за откривателството). Към по-характерните от тях се отнасят: портфейлният анализ; SWOT-анализът; "мозъчната атака" (brain storming); методът на "алтернативните сценарий", експертните оценки (м-д „Делфи“) и др. Възможностите им се свързват предимно с: разработка и използване на идеи, игрови ситуации, модели, казуси и др.; анализ и оценка на външната и вътрешната среда, силните и слабите страни и съпътстващите ги шансове и рискове; характеристика и управление на жизнения цикъл на туристически продукт или дестинацията;

измерване, оценка и управление на пазарни дялове, съотношения "цена-качество" и др. Целите на тяхното приложение са: прецизиране и обективизиране на анализа и оценките в условията на неопределеност; обработка на информацията за оценка на стохастични (непредвидими) процеси и явления; обогатяване на информацията за оценките и др. Общото за всички евристични методи е субективизмът на оценките, хипотезите и догадките, основани на предположението на отделни лица.

Ролята на природните и антропогенните ресурси при създаване, реализация и потребление на туристическия продукт обуславя необходимостта от измерване, анализ и оценка на техните количествени и качествени параметри. Комплексният им характер налага това да става за отделните техни свойства, а "разсъждавайки за различните свойства на предметите, процесите и явленията от обективната реалност ние предполагахме и съответната им класификация."⁵ В специализираната литература се използват **три основни подхода** за категоризиране, измерване и оценка на природните и антропогенните туристически ресурси: идеографически, организационен и когнитивен.⁶

Идеографическият подход предполага описание на даденостите чрез подчертаване на уникалните им свойства и конкурентни характеристики. Основава се на два признака за класификация – природна и социална ориентация на благата. Извежда на преден план свързаните с естеството им свойства. За морските, например се използват показателите: средна температура на въздуха и водата, продължителност на слънцегреене, температурни амплитуди (между средни дневни и средни нощни, например) и др., а за планинските – средна дебелина на снежната покривка и продължителност на задържането ѝ, надморска височина, денивелация на терена (пистите) и др.

Повече трудности съпътстват оценката на социалноориентираните дадености. Техните свойства се характеризират обикновено посредством *оценъчни* (древен, автентичен, древногръцки), *сравнителни* (по-древен от, по-запазен) или *количествени* (брой експонати, възраст в години и др.) измерители.⁷ Недостатък на подхода е, че той не отразява пространствената и времевата ориентация на ресурсите. Той се компенсира с използването на **организационния подход**, при който обект на внимание са не конкретните дадености, а техните пространствени и времеви връзки. Използват се характеристики като размер, капацитет, пространствена интеграция и динамика на ползване. Според размера, определян посредством показатели като площ, височина, ширина и др., обектите могат да варират от малки и единични до цели райони или страни. Поемната способност, като друга количествена характеристика, се

⁵ Берка, К. Измерения, понятия, теории проблеми. М., "Прогрес", 1987, с. 63.

⁶ Lew, A. A Framework of Tourist Attraction Research. Annals of Tourism Research, Vol. 14, 1987, p. 553-575.

⁷ За същността и характера на тези понятия виж подробно Берка, К. Измерения, понятия, теории, проблеми. М., "Прогрес", 1987, с. 9-22.

измерва с броя на посетителите, които могат да потребяват едновременно съответното природно или антропогенно благо.

Според степента на пространствена интеграция подходът разграничава два типа естествени и създадени от човека ресурси – “турине” и “дестинационни”.⁸ Първите са разпръснати, слабо интегрирани и с краткотрайни посещения. Вторите са характерни за туристически центрове с голям обем ресурси. Степента на пространствена концентрация се измерва с показателите: стандартно разстояние от центъра на тежестта, елипса на разсейване, коефициент на неравномерност и др.⁹

Когнитивният подход предполага анализ на природните и антропогенните блага от гледна точка на изискванията на потребителя и от начина, по който те се възприемат от него. Изследват се признаци като конкуренция при потреблението, привлекателност, сигурност, риск и пр. за създаване на туристическия продукт се използват от т. нар. “обществени блага” (природни забележителности, културни паметници, архитектурен облик, атмосфера и др.). Отсъствието на съперничество от страна на потреблението им не бива да се абсолютизира. Един музей например, е обществено благо, но ако се стигне до интензивност на посещенията над определен предел, ще се появи конкуренция и между участниците в самото търсене. Представа за последната може да се получи на база съотношението на броя на посещенията и поемната способност на ресурса (музей, туристическа забележителност, развлекателен парк и пр.) от броя на отклонените посещения, приетите заявки, продължителността на чакане на дълги опашки от страна на посетителите и др.

1.3.2. Негативите от туризма за ресурсите и тяхното опазване

През последните десетилетия породените от туризма екологични и социални проблеми засилват критиката към него и налагат по-глобално отчитане на негативите му ефекти. Последните се обуславя най-вече от експанзивността, силната концентрация, разширяващия се потребителски жизнен стил, при който *културният туристически продукт* се разглежда като обект на потребление, който се купува и консумира.

Екологично чистите райони, запазената социална и културна среда, се оценява като важно съвременно условие за запазване на културно-историческите ресурси и засилване на туристическия интереса към тях. Това показват резултатите от ежегодно провеждани анкети. Територии и отделни туристически обекти, в чиито рекламни и информационни материали фигурират специално обозначени екологични характеристики привличат най-много посетители. Все по-често това предимство наклонява везните при избора на туристическа дестинация или обект. Освен това за опазването на културно-историческите ресурси се превръща във все по-

⁸ Lew, A. Цит. съч., с. 559.

⁹ Гатев, К. Методи за статистически анализ на икономически и социални структури. С., 1987, с. 148-159.

сериозен проблем в райони с висока концентрация на туристически посещения. По-конкретно се имат предвид въздействията на туризма върху природната среда - въздуха, земята, водата, флората и фауната и културата на местното население. Във връзка с горното предприятия от сектора на туризма у нас се ръководят от предписанията на стандарта на Международната организация по стандартизация БДС ISO 14001, който определя изискванията към системата, позволяващи формирането на политики при спазване законите и информацията за значимите въздействия върху околната среда.

Решенията за практическо провеждане на политиката по опазване на културно-историческите ресурси се търсят преди всичко в разработване и реализация на **идеята за носещия капацитет** (*carrying capacity*). В литературата по туризъм тя е намерила подобаващо място¹⁰, а в практическите действия на различните политически субекти е провокирана от специалния им интерес към възможностите за предотвратяването на потенциални негативни ефекти на туризма и дългосрочно поддържане жизнеспособността на туристическата дестинация. Тази идея накратко се изразява в следната теза: *туристическото развитие следва да се реализира в границите на съществуващия капацитет на конкретния ресурс чрез управление на туристическите потоци и реализиране на планирани икономически ефекти.*

Носещият капацитет се конкретизира в: „максималния брой лица, които имат възможността да използват дадено място, без това да предизвиква неприемливи изменения на физическата среда или влошаване качеството на преживяването на посетителите” (Mathison&Wall 1982, S. 21).¹¹

Проблемите, свързани с носещия капацитет, имат съществена роля при определяне на методите за оценка потенциала на културно-историческите ресурси и свързаните с тях критерии и показатели. В съвременното развитие на масовия туризъм дестинацията трябва да се справя с нарастващия брой туристически посещения или конюнктурата на туристическите пазари чрез адекватни промени в количествените, качествените и структурните характеристики на съществуващата физическа, техническа и социална инфраструктура. При решаването на тези проблеми местните общности трябва да отделят необходимото политическо внимание. Те познават най-добре цената на туристическото развитие в общността. Обратно - външните инвеститори или правителства много често използват на чужд гръб големите ползи от него.¹²

На практика успешното решаване на проблемите, свързани с прага на носещия капацитет на културно-историческите ресурси, може да се постигне посредством правилното идентифициране на неговите **основни видове**, определянето и точното измерване на неговите индикатори (вж. табл. 1). Така например: *екологичният праг* - измерва натоварването на различните

¹⁰ Вж. подр. Hall, M. C. (1994). Цит. изт., с. 9.

¹¹ Цит. по Mundt, J. (2004), с. 334.

¹² Пак там, с. 12.

екосистеми на туристическото място; *физическият* - поемните способности на територията; *на съоръженията* (паркинг пред забележителност -ограничава броя на посетителите); *социалният* - определя броя посетители (в музей, парк, културно-историческа забележителност), който не влошава качеството на преживяването и т.н.

Самото разграничаване и дефиниране на видовете носещи капацитети не решава автоматично практическите проблеми по регулиране на техните прагове. Изпълнението на тази задача се затруднява и от различните позиции, гледни точки и критерии на едни или други заинтересовани страни (собственици на туристически обекти, неправителствени организации, публични власти и др.). Ето защо тя следва да се решава преди всичко на ниво експерти, които на научна основа и посредством комплекс от обективни критерии и показатели да определят ноещия капацитет в различните му разновидности. Формализирането му може да се осъществи в различни нормативни актове, определящи не само максимални или минимални прагове на носещи капацитети, но и механизмите за управление на туристическите посещения.

Таблица 1

Примерни индикатори за прага на носещия капацитет¹³

Индикатор	Примери
Големината	Брой посетители от различен вид и по различен повод за 1 час, 1 ден, 1 седмица, 1 година или реализирани от тях нощувки, туродни и др.
Гъстотата	Брой лица на 1 кв. м. или хектар за различни дейности и на различни места (в музея, културния обект, парка и пр.)
Съотношение	Брой посетители или легла към брой на населението; брой посетители към брой местни жители, използвали съоръжения в туристическото място и др.

Примерни критерии за определяне на максималния носещ капацитет за един културно-исторически паметник, например биха могли да бъдат: степен на сигурност, свързана с неговото съхранение; запазване качеството на околната среда в близост до паметника; повишаване качеството на преживяване на посетителите; запазване или повишаване качеството на живот на местното население; опазване и трайно поддържане на привлекателността/атрактивността и икономическата рентабилност на туристическата дестинация.

Допълнителни характеристики на носещия капацитет откриваме и в модела на Й. Мундт, представен на фиг. 1. Отделните негови измерения и перспективи са подложени на влиянието на различни ограничителни фактори. Така например, ако посетителската удовлетвореност е ниска търсенето ще намалява, независимо от останалите фактори, определящи носещия капацитет; дестинацията в този случай в икономически аспект също няма да е достатъчно

¹³ Адаптирана по **J.Mundt (2004)**, цит. изт., с. 335.

активна; ако местното население многократно се е поставяло срещу инициативи в областта на туризма екологичната поносимост се запазва, но икономическата е оцетена; ако границите на възможностите за водоснабдяване са достигнати и прекрачени, то носещата способност е на ръба, дори когато местното население проявява търпимост, а туристите все още са доволни.

Фигура 1

Мрежата от елементи на носещия капацитет в туризма¹⁴

¹⁴ Пак там, с. 339.

1.3.3. Методически проблеми на измеримостта на оценката

Измеримостта на културните и историческите туристически ресурси е не само методически, но най-вече проблем на практическата дейност, свързана с ефективното им използване и опазване. Всеки субект (политически или стопански), който осъществява контрол в това направление, трябва да реши не само по какви критерии, но и как да извърши оценката. Особено важно е разграничението между обективна и субективна измеримост.

Обективната измеримост се отнася до признаци, измерими чрез независими от наблюдаващото лице методи и използване постиженията на природните науки, математиката, статистиката и др. Към тях се отнасят: *пространствени признаци* (площ, височина, дължина); *времеви признаци* (времепопозване, времепоптуване, възраст), *физически признаци* (тегло, цвят, устойчивост, температура), *химически признаци* (химичен състав, чистота), *производствено-технически признаци* (точност, прецизност, мощност) и *формална точност* (напр. на данните, представени от туроператора).

Приложението на всички методи за измерване се сблъсква с проблемите на *интерсубективизма, валидността и надеждността*.

Интерсубективизмът се състои в независимостта на резултатите от измерванията и оценките от отделната наблюдаваща личност и се проявява тогава, когато повече независими едно от друго оценяващи лица достигат до едни и същи резултати.

Валидността се свързва с отговора на въпроса “*измерва ли се това, което трябва да се измерва*”, което засяга както теоретичната дефиниция за оценката така и нейното операционализиране (преобразуването ѝ в реални индикатори);

Надеждността (точност на измерване) се свързва с отговора на въпроса “*дали това, което се измерва е точно*”. Средствата, с които се осъществяват измерванията, дават точен и съпоставим резултат при едни и същи условия и при многократност на измерването. В противен случай надеждността не е гарантирана.

Субективна измеримост и оценка се прилага към качествените признаци, които могат да се установят само чрез субективни методи като естетическите и сензорните, например. За произведение на изкуството или познавателната стойност на културния паметник може да се съди само по субективните възприятия.

Основанието за оценка е важен фактор, който определя нейната обективност. В процеса на неговото търсене естествено и закономерно възниква въпросът “*кой установява тази способност*”. Неговият отговор в случая във висока степен се обвързва с принадлежността на оценителя към една или друга заинтересована страна. Качеството на туристическия ресурс се оценява във връзка с неговото предназначение през призмата на субективни представи на оценителя. Оценката му се базира на лични предпочитания, аргументирани обикновено устно, а тяхната истинност или състоятелност по правило остава

недоказуема.

Във връзка с горното важно е да се отчитат оценките на различните участници в: а) *предлагането на туристическия продукт* с включен ресурс: хотелиери, транспортъори, ресторантьори), организаторите на туристически пътувания (туроператорите) и посредниците (тур-агентите); от тяхна гледна точка могат да се оценява предимно спазването или наличието на предварително установените изисквания и стандарти (напр. за обезопасяване ползването на туристическия ресурс); б) *търсенето*, към което се числят туроператорите, тур-агентите и крайните потребители (туристите).

Туроператорът си доставя услугите от първичния производител (настаняване, транспорт) и оценява тяхното качество в съответствие със своите потребности и интереси, при което са налице критерии без особена връзка с тези на останалите участници в процеса на оценяване качеството на ресурса, включен в продукта.

Тур-агентът също изхожда от своите фирмени цели и интереси; за него важна е не толкова атрактивността на културната забележителност, а по-скоро наличието /липсата на организационно-технологични трудности при консултирането на клиента и продажбата на продукта.

Туристът като краен потребител оценява качеството на ресурса субективно, според собствените си очаквания и изисквания по отношение на неговите характеристики; в този смисъл са възможни разнопосочни оценки за един и същ туристически обект по едно и също време на посещението му.

Другите (външни) оценители (непотребители) на туристическия ресурс могат да имат значение, ако тяхната оценка въздейства на другите две групи. В туризма важни външни оценители са: жителите на туристическото място (пряко или косвено засегнати от развитието на туризма); неправителствените организации (природозащитни, браншови туристически и др.), организации за защита правата на потребителя, медии, законодателни органи и съдилища, политически субекти и др.

1.3.4. Възможности за обективизиране на оценката

Във връзка с точната оценка на потенциала на туристическите ресурси от особена важност е въпросът за търсенето и разкриването на реални възможности за нейното **обективизиране**. Това се налага поради факта, че оценяването се извършва по различен начин и има различен резултат в зависимост от позицията на различните участници в туризма. Това определя необходимостта от **съчетаване, съпоставяне, сравняване и съизмерване** на отделните оценки с оглед обективизиране на крайната оценка за ресурса или обекта, с който той е свързан.

Многоизмерността на оценката на туристическите ресурси налага тя да се търси като

пресечна точка на различните позиции. Това, обаче на практика неминуемо изисква преодоляване на един съществен и трудно разрешим проблем – *липсата на единен, комплексен, универсален критерии и измерител* на оценката.

През **погледа на туриста** оценяването е субективно. Тук особено важно е да се отчитат: съвпадението между очаквана представа и реално възприети характеристики на ресурса; съотношението между “цена-качество; индивидуалните потребности и изисквания на различните целеви групи туристи (националност, пол, възраст, платежоспособност, социален статус и пр.).

При **оценка от позициите на предлагането** се изхожда (или не) от разработени стандарти, стратегии за управление на дестинациите, норми за опазване на ресурсите (екологични стандарти, изисквания за поддържане на паметниците на културното наследство и др.). Проблемите при оценката на ресурсите в случая се свеждат до необходимостта от съпоставяне на тези стандарти и изисквания със степента на тяхното изпълнение и степента на потребителската удовлетвореност.

При **стойностната оценка** на ресурсите отново доминира потребителската гледна точка. Този случай е най-често срещан в масовия туризъм. При него клиентът с особено внимание следи и оценява “какво ще получи срещу заплатената цена”. Съответствието “цена-качество” на услугите/продукта, в основата на които стои използването на конкретния туристически ресурс е особено важно мерило за потребителска оценка.

Представеното до тук поставя един изключително важен въпрос: *коя от гледните точки е най-важна и пригодна като основа за измерване и оценка на качеството на туристическата услуга ?* Отговорът му въпрос не е еднозначен. Логично и аргументирано в теорията и възприето в практиката е становището, че **потребителската гледна точка трябва е водеща, но тя следва да се съчетава с останалите**. Естествено и в крайна сметка създателят на продукта осъществява **интеграцията на позициите и ги отразява в разработваните и прилаганите стандарти, критерии и показатели за измерване и оценка на потенциала на ресурсите**.

2. КОНКРЕТНИ СЪДЪРЖАТЕЛНИ АСПЕКТИ НА МЕТОДИКАТА

2.1. Изисквания/критерии, свойства и процедура за оценка на КИТР

В основата на извеждането на критериите за оценка на КИТР в дадена дестинация е необходимо да се отчитат едновременно:¹⁵

- изискванията, на които те трябва да отговарят за да бъдат определени като туристически;

¹⁵Нешков, М. и к-в. Конкурентоспособност на туристическата дестинация. Издателска къща „ФИЛ” ООД, Варна, 2013.

- техните свойства и характеристики.

КИТР е необходимо да отговарят на **следните изисквания**:¹⁶

а) *да са достъпни*: както транспортно, така и финансово с цел осигуряване на възможности за ползването им, независимо от тяхната уникалност или значение;

б) *да са комплексни*: единични ресурси (с известни изключения и при равни други условия) по-трудно се превръщат в атрактивни за посещения в сравнение с група ресурси, а комплексното им разположение способства за привличане на туристи и стимулира дългосрочно развитието на територията чрез системата от туристически дейности в нея;

в) *да са привлекателни (атрактивни) за туристите*: те могат да привличат със своята красота и екзотичност или със своята уникалност (размери, необичайност, рядко срещан ресурс и т.н.), но без съблюдаването на изискването за привлекателност е практически невъзможно да бъдат отнесени към категорията туристически ресурси;

г) *да са безопасни*: важна в случая е степента на тяхната съхраненост - колкото тя е по-висока, при равни други условия, толкова ресурсите ще са по-привлекателни (развалините на средновековен замък в не консервиран вид привличат по-слабо посетители в сравнение с добре запазена негова сграда);

д) *да са с добро географско разположение*: благоприятно се определя разположението им в съчетание с разнообразен ландшафт, природни и културно-исторически характеристики;

Определящо значение се отдава и на произхода на туристическите ресурси. Често такива с природен произход привличат повече внимание, отколкото антропогенните. В същото време и изкуствено създадените могат да имат по-голяма притегателна сила в сравнение с наследените антропогенни ресурси.

Към **основните свойства** на туристическите ресурси се отнасят:¹⁷ привлекателност (атрактивност), достъпност, степен на изученост; значимост (зрелищност); социално-демографски характеристики; потенциален запас и способ на използване. Като *специфични свойства* се определят:

- *цялостност (неделимост)* и елементи при съществуването им във взаимовръзка;
- *емкост (носещ капацитет)* – брой туристи, които може да приеме територията, върху която се намират КИТР;
- *надеждност* – определена от всички социални, икономически и политически условия в границите на туристическата територия;
- *уникалност (рядкост, изключителност)* или вероятност за срещане и неповторимост;

¹⁶ Кусков, А. Туристское ресурсоведение. Издателский центр „Академия”, Москва, 2008, с. 47.

¹⁷ Пак там, с. 48.

- *познавателна ценност* – свързва се с конкретни исторически факти, личности, жизнен път и творчество на известни хора;
- *известност* – популярност сред туристите;
- *екзотичност* – степен на контрастиране на обекта спрямо условията на постоянното местопребиваване на туристите, чрез която се изследва и т. нар. *необичайност* на туристическия обект;
- *изразителност* – степен на взаимодействие с обкръжаващата среда, инфраструктура и природа;
- *запазеност* – готовност за организирано приемане на туристи;
- *безопасност* - отсъствие на възможни негативни последици от използването на КИТР от туристите и местното население.

Към **по-важните характеристики на КИТР** могат да се отнесат и:¹⁸

- ◆ *обем на запасите* – за определяне на потенциалната емкост на туристическите обекти (курортни центрове, хотели и др.), нивото на усвояване и оптимизирано натоварване на ресурса: площ на туристическа територия, посетителски потенциал на туристическа забележителност и др.;
- ◆ *площ на разпространение* – определя потенциалната туристическа територия, кръга на санитарната охрана и др.;
- ◆ *период на възможна експлоатация* – определя сезонността на посещенията и тяхната ритмичност, продължителността на благоприятния климатичен сезон и др.;
- ◆ *териториална неподвижност* – измерва въздействията върху изграждането на инфраструктурата в местата на тяхната концентрация;
- ◆ *ниска капиталоемкост и стойност на експлоатационни разходи* – позволяват бързо създаване на прилежаща инфраструктура и постигане на социални и икономически ефекти при комплексно или самостоятелно използване на ресурсите;
- ◆ *възможност за многократно използване* – при съблюдаване на норми и провеждане на дейности по възстановяване и благоустройство на ресурса.

Процедурата за оценка на КИТР включва следните основни етапи:¹⁹

- 🚧 *Разграничаване на обектите*, които подлежат на оценяване с техните компоненти и свойства.
- 🚧 *Разграничаване на субектите* от чиито позиции ще се извършва оценяването.
- 🚧 *Формулиране на критерии за оценки*, които определят целите и мащабите на изследването.

¹⁸ Пак там, с. 49.

¹⁹ Пак там, с. 67.

✚ *Разработване на индикатори (показатели), които показват оценъчните отношения между субекта и обекта.*

2.2. Методи, показатели и инструменти за оценка на КИТР

За оценяването на огромното разнообразие и количество от културно-исторически ресурси се използва методът тяхното **отчитане (регистриране), характеризиране и типологизация**. Като обща информация за културно-историческия обект влиза неговото название, местоположение, маркировка, вид на собственост, литературни и други информационни източници за обекта, схема на разположение. Следва типологизацията на обекта, като за нейната основа се вземат: информационната същност на културно-историческия обект, уникалността му, типичната среда за неговия вид, познавателно възпитателното му значение, привлекателност на обекта.

Информативността на културно-историческите обекти за целите на туризма може да бъде измерена чрез количеството необходимо (достатъчно) време за тяхното разглеждане. За неговото определяне е необходимо класифицирането на обекта относно основанието за *продължителността на времето за разглеждане*. В тази връзка се извеждат два класификационни признака:

- **степен на организация на обекта**, който ще бъде достъпен за разглеждане – по този показател обектите се разделят на *специално организирани* и *неорганизирани* за показване. Обикновено за първите е необходимо повече време за разглеждане, тъй като са основна цел на пътуването. Неорганизираните обекти са обикновено съпътстващи по маршрута на пътуването и служат за фон, без да имат предназначението за детайлно разглеждане;

- **местоположение на посетителите** спрямо наблюдавания обект – по този показател, обектите се разделят на *интериорни* и *екстериорни*. Като цяло сумарното време за разглеждане на екстериорните обекти е по-продължително, отколкото времето за разглеждане на интериорните (с изключение на определени музеи).

При оценката на територията е необходимо обособяването на т.нар. **културни ареали**, в рамките на които се съставя съответен кадастър на КИТР, оценява се тяхната значимост и съхраненост, пропускателна способност и екологическа емкост на ландшафта. След това оценъчната дейност засяга туристическата инфраструктура, наличието на обекти за настаняване и хранене, места за удовлетворяване на конкретни туристически потребности и др. На база на гореспоменатите оценки се определя съдържанието на маршрута и неговата продължителност. В зависимост от разстоянието между тях се различават ресурси с концентрирано, равномерно и дисперсно разположение, които оказват различно влияние върху

дължината, времетраенето и икономическия ефект от провеждането на туристически маршрути.²⁰

При анализа на КИТР се използват следните **основни принципи**:

Хронологичен – типичен при подобни изследвания. С него обектите се групират и изследват в зависимост от историческия период, към който се отнасят. При приложението му възниква въпросът за периодизацията на паметниците – по-правилно е те да се отнасят към периода (събитието), във връзка с което са изградени, а не към периода на изграждането им.

Типологичен – основава се на различни класификации на КИТР, характеристиката им по видове; основната цел е установяването на общите особености, характерни за всеки вид (например, много пъти едни и същи ресурси са обект на културен, селски и еко- туризъм).

Функционален – ресурсите се изучават във връзка с тяхната функция и по-специално във връзка с видовете туризъм, които се развиват на тяхна основа и на параметрите на обслужващите ги съоръжения и привлечените посетители;

Пространствен – акцентира на особеностите на териториалното разпределение на туристическите ресурси, тяхното райониране, определяне на съчетанията им от различен йерархичен ранг, интегрирането (допълването) им с други туристически ресурси и т.н.

Оценката на КИТР може да се разграничи в три основни аспекта: *естетически, технологически и икономически*.

Естетическата оценка се използва за изследване на въздействието на ресурса и неговите компоненти върху емоционалната реакция на посетителя по отношение на един или друг културен ресурс. Такива, които са с висока естетическа ценност, се характеризират с активно туристическо търсене към тях. Естетическата оценка зависи и се определя от различни обективни и субективни фактори и обстоятелства като: възраст, пол образование, социална принадлежност, националност, интереси на посетителя, обстановка и условия на средата (температура, климатични условия), начин на посещение (групово или индивидуално), способности и качества на интерпретатора (екскурзовода), предварителни нагласи и очаквания на посетителя и др.

Други възможности за естетическа оценка на КИТР предоставят разработваните метрики за тяхната екзотичност и уникалност (като основни свойства на туристическите ресурси).

Естетическата оценка се определя от показатели като: уникалност, естетическа емкост, психологическо въздействие, разнообразие и хармония с обкръжаващата среда. Под естетическа емкост се разбира физическо и културно състояние на наблюдавания обект, като се отчитат количеството детайли и фрагменти, от които се състои. Колкото по-голям е обектът и от колкото повече предмети е съставен, толкова повече време е необходимо за неговото

²⁰ **Кръстев, В.** Основи на туристическото странознание. Изд. „Наука и икономика”, ИУ – Варна, 2012, с.138.

разглеждане и по-голям интерес предизвиква у посетителите (високо ниво на естетическа емкост). Недостатък на естетическата оценка е нейният субективизъм от хората и гледната им точка по отношение на различните им възприятия за естетика.

Методите за естетическа оценка на КИТР са главно три:

- *Класически метод* – в основата му е описанието на естетическите свойства. При неговото приложение убеждението, че не е възможно естетическите характеристики на комплексите от КИТР да се определят с количествени показатели. Основна критика към метода е, че има слаба практическа реализация, защото за сравнение на привлекателността между отделни територии се използват „емоционални епитети“.

- *Метод на социологическото допитване* – един от най-обективните и надеждните. Чрез него се изследва мнението на посетителите за естетическите свойства на КИТР. Обективността му основно се оспорва от гледна точка на това, че параметрите за естетичност, които са съставени от специалистите, могат да се различават от рамковите виждания на респондентите. Неудобство за реализирането на този метод е неговата трудоемкост и значими финансови разходи.

- *Метод на експертните оценки* – счита се за един от най-актуалните и ефективни методи. Чрез него се търси обективизиране на оценката посредством интегриране на субективни мнения и постигане на консенсус.

Повечето от методите предполагат използване на количествени оценки на естетическите качества на КИТР, които се основават на първична информация на техните качества. Оттук широко разпространение получава методът на *баловите оценки* за свойствата на тези ресурси и особеностите на тяхното съчетаване.

Технологичната оценка включва въпроси за техники и технологии относно използването на КИТР за туристическа дейност в цялост; оценка на възможностите за инженерно-строителното усвояване на територията за създаване на туристически обекти на предлагане. Специфични проблеми за оценка на тези ресурси е установяването на тяхната пределна емкост (носещ капацитет).

Технологичната оценка на КИТР се *осъществява по показатели* като: степен на физическа съхраненост на обекта (висока, средна, ниска); време за комфортно използване на обекта; пропускателна способност (брой хора за единица време – най-често се отчита за ден); брой на изложените експонати; удобства за наблюдение на обекта от страна на туристите; процент на изложение на площта на самия обект; достъпност на туристите към определен момент; възможност за подобрене на технологичните свойства на обекта. С помощта на технологичната оценка се анализира степента на технологичната готовност, пригодност и комфортност на туристическите ресурси за приемане на туристи.

Икономическата оценка позволява да се определи ефективността на различните мероприятия, насочени към най-пълно и рационално използване на ресурсите. Основният проблем е сложността при извършване на икономическа оценка на КИТР. Много от характеристиките им могат да се измерват само чрез относителни величини, например като познавателната ценност на определен ресурс. Ето защо, там където количествените методи е невъзможно да бъдат използвани или все още не са разработени, влизат в приложение баловите методи на база на субективни качествени оценки.

Инструментите (средствата) за измерване на количествените и качествените характеристики на КИТР се разграничават най-вече въз основа на:

- принадлежността им към позицията (гледната точка) на *потребителя* или на *предлагането*;
- използване на *обективни* или *субективно възприети индикатори*;
- насоченост и обхват на измерването – в *глобален мащаб* или *диференцирано*;
- акцент върху *проблемите и недостатъците* или баланса на *силните и слабите страни* на ресурсите.

Инструменти, ориентирани към предлагането

> *Инструменти*, за измерване на основата на *обективни величини и показатели*: статистически методи, анализ на разходите и др. В основата им стои набирането и систематизирането на информация по показатели, свързани с: рекламации (брой, степен на тежест, честота на повторяемост, структура на оплакванията и пр.); лоялност на клиентите (брой, повторяемост на посещенията, относителен дял на постоянните клиенти и др.); изменение в обема на постъпленията от посещаемостта на обектите и пр. Основен проблем при използване на тези инструменти е *установяване на връзката и корелационните зависимости* между равнище на качество на ресурса и величина на използвания количествен измерител.

> *Инструменти*, които са базирани на субективни оценки при отделни целенасочени проучвания и оценки: анализ на пропуски и грешки и тяхната обусловеност; анализ на причинно-следствени връзки и взаимодействия; методи за оценка на силните и слабите страни (SWOT-анализ) и др.

> *Инструменти*, при които експерти правят анализи и оценки на състоянието на ресурсите и способността им да отговори на предписани норми и стандарти.

Инструменти, ориентирани към потребителя

Особено важно значение за избора на инструмент от тази група има отговорът на въпроса: *какви цели се реализират* посредством измерването и оценката на характеристиките на КИТР и *какви изисквания се поставят*. В общи линии целите могат да се определят по отношение на: изследване на очакванията и бъдещите изисквания от страна на потенциални или реални посетители; еднократни сондажи или периодични проучвания на търсенето; извършване

на анализ на силните и слабите страни на ресурсите и тяхното използване или опазване; изграждане на система от показатели за непрекъснати наблюдения и измерване на техните характеристики и др.

При използването на тази група инструменти проблемите се диференцират по отношение на **идентифицирани и неидентифицирани** (анонимни, непознати, потенциални) **клиенти**. При вторите е важно да се определи необходимата извадка и подходящият метод на проучване. И в двата случая масово се утвърждават и използват през последните десетилетия **методите на наблюдението и на допитването (анкетата)**.

Наблюдението се състои в целенасочено и планомерно обхващане и следене на видими и възприемливи количествени и качествени характеристики на ресурса в процеса на неговото използване (посещение) в реално време.

Анкетата е другият разпространен метод за измерване и оценка на характеристики на КИТР от позицията на потребителя. Той се конкретизира в няколко по-известни и широко прилагани способности:

а) *за откриване на проблеми и недостатъци* (слаби страни) чрез:

☞ установяване и проучване на оплакванията – този способ обхваща различни процеси, действия и начини на поведение на клиента, който е насочен към решаването на субективно възприети от него проблеми;

☞ анализ на проблемни ситуации (Frequenz-Relevanz-Analyse – FRAP) – развит от немският учен В. Stauss способът е насочен изключително към слабости и проучване на проблеми, които се оценяват от страна на клиента в зависимост от тяхната тежест, значение и вероятност за последващи негативни отражения. Способът е ситуационно ориентиран, т.е. анкетираният трябва да е запазил свеж и жив спомен за събитие, което е преживяно наскоро и за което може да даде относително вярна преценка.

Анализът на силните и слабите страни може да се използва в няколко негови конкретни разновидности:

☞ *SWOT- анализ*;

☞ *Story-Telling (разказ на преживяно)*;

☞ *способ за проучване на критични събития (Critical Incident Technique - CIT)* – модифицират “Story-Telling”.

3. ПРАКТИКО-ПРИЛОЖНИ АСПЕКТИ НА МЕТОДИКАТА

3.1. Избор на методи и подходи за оценка на КИТР

Основно изискване към настоящата методика за оценка на КИТР е тя да бъде **максимално обективна** и да се основава на лесно проверими критерии и показатели. Изборът на показатели се основава на проучване и разглеждане на значителен брой възможности, които

бяха описани в предходната част на методиката. От тях могат да бъдат избрани ограничен брой най-подходящи и най-добре информационно осигурени такива за целите на разработката.

За постигане на повече достоверност и прозрачност следва да се определят критерии и показатели, които са широко разпространени, проверени и използвани и в други аналитични материали, изследващи туристическите ресурси и потенциали на дадено пространство.

Обект на оценка и анализ в настоящото изследване са 92 КИТР, попадащи в обхвата на 8 общини в рамките на Област Хасково. Идентифицирането на цялостния потенциал за развитие на туризма на основата на КИТР се извършва в последователни стъпки, като са отчетени:

1. *Равнището на развитие на туристическата функция:* въз основа на статистически данни за състояние на материалната база и посещаемост на туристическите обекти;

2. *Туристическия ресурсен потенциал:*

- степен на усвоеност и възможност на КИТР за формиране на завършени туристически продукти, оценена чрез анкетно проучване на атрактивността и използваемостта на различните ресурси и дадености за формиране на туристически продукти;

- количествени и качествени характеристики на селектираните КИТР и тяхната оценка;

3. *Оценката на инфраструктурната* (транспортна достъпност) и кадровата осигуреност и маркетинга на дестинациите като фактори, привличащи туристопотока;

4. *Ранжиране и групиране на КИТР по:*

- степен на усвоеност;

- потенциал за развитие на туризма;

- максимален носещ капацитет (емкост);

- териториално разположение и пространствена концентрация;

- степен на атрактивност;

- степен на пригодност за формиране на туристически продукти.

Без да подценяваме значението на туристическата база, транспортната достъпност и кадровите ресурси, при идентифицирането на показателите и извършването на оценката на общия потенциал на КИТР, се дава по-голяма тежест на културни-историческия потенциал, като фактор за развитие на различни видове туризъм (формиране на нови туристически продукти) и източник на приходи за местните общности. Това е свързано с необходимостта от изграждане на подходящи заведения за настаняване и съответстваща ѝ обща техническа и специфична туристическа инфраструктура (в т.ч. за по-лесна достъпност).

Влиянието на тези фактори е причина за по-големия брой показатели за оценка на КИТР. Специално внимание заслужава дублирането на едни и същи обекти и ресурси за туризъм в дадена територия (музеи, резерват и паметници) при изчисляване на потенциала им в повече от една категория. Част от КИТР са обект на посещение и база за развитие на

различни видове туризъм (напр. културен, еко- и селски туризъм). В същото време те са база за развитие и на други видове туризъм (културно-познавателен и приключенски например) Това още повече налага интегрирането и предлагането им като съвкупен туристически продукт, което е свързано и с изграждането на необходимата за това база и инфраструктура.

3.2. Избор на показатели за оценка на потенциала КИТР

След преглед на голям брой възможни показатели и в съответствие с определените цели и подходи, са избрани показатели и критерии (някои от тях комплексни), които са достатъчни да покажат и опишат различните измерения на потенциала на КИТР.

– *Показатели за оценка равнището на развитие на туристическата функция.*

Съгласно разпоредбите на Закона за туризма (чл. 3, ал. 2) и други нормативни актове статистическите данни за туризма и туристическа информация са: местата за настаняване, в т.ч.: клас А - хотели, мотели, апартаментни туристически комплекси, вилни селища, туристически селища и вили; клас Б - семейни хотели, хостели, пансиони, почивни станции, къщи за гости, стаи за гости, апартаменти за гости, бунгала и къмпинги. Официалната статистическа информация е по показателите:

- а) брой места за настаняване;
- б) брой легла в местата за настаняване;
- в) брой реализирани нощувки - общо, от българи и от чужденци;
- г) брой пренощували лица - общо, от българи и от чужденци;
- д) брой легладенонощия;
- е) продължителност на престоя в дни - общо, от българи и от чужденци;
- ж) приходи от нощувки и допълнителни услуги в средствата за подслон - общо, от българи и от чужденци;

Основен проблем на структурата на статистическата информация е, че няма официална диференциация на данните по видове туризъм и по общини (в териториален разрез най-малката териториална единица е областта). В настоящото изследване са използвани показателите от официалната статистика брой средства за подслон, капацитет на легловата база, брой нощувки и брой посетители и ниво на заетост за област Хасково. Като определящи показатели са изведени "брой легла" и "брой реализирани нощувки". За по-голяма актуалност на информацията, са използвани последните налични данни за периода 2010 - 2012 година).

– *Показатели за оценка на потенциал на туристическите ресурси, степен на усвоеност и възможност за формиране на завършени туристически продукти.*

Прегледът на нормативната уредба и главните стратегически документи, формулиращи туристическата политика на страната, подпомага оценката на степента на развитие на туризма и използваните за тази цел КИТР. Законът за туризма от 2013 г. изброява изрично видовете

туризъм (чл. 3 ал. 4). За целите на настоящата методика, при отчитане на спецификата на територията и нейните туристически ресурси, определяме *като характерни културно-историческият, екологичният и селският туризъм*. В Закона се описват изчерпателно и туристическите обекти, в т.ч. и ресурсните (определящите туристическия интерес към определени места), от които за настоящата разработка по-важно значение имат: посетителските центрове за представяне и експониране на местното природно и културно наследство; музеите и обществените и частните колекции с културни ценности и художествените галерии; центрoвете за изкуство и занаяти и центрoвете за временни изложения с туристическа цел; приключенските паркове, атракционните и тематичните паркове; местата за наблюдение на диви животни и птици.

Основната цел при оценяването потенциала на избраните КИТР в Региона на Хасково е: установяване на тяхната привлекателност, възможностите за включването им в туристически маршрути, особеностите и проблемите, свързани с тяхното използване и опазване.

КИТР подробно са описани и изследвани, но тяхната характеристика е твърде обща и не е насочена пряко към нуждите на туризма. Необходимо е да се изберат само тези особености на обектите, които имат отношение към туристическото използване. Подборът на параметрите за описание и анализ, се определя от вида на обекта, но някои от тях са задължителни за всички.

За *културно-историческите паметници* и места е необходимо да се посочат:

- наименование и вид;
- местоположение и транспортна достъпност;
- исторически период или конкретното събитие или личност, с които е свързан;
- физическо състоянието и прилежащо пространство;
- организация на посещенията (ако обектът се използва);
- наличие на обслужващ персонал;
- национален произход на туристите, посещаващи туристическите обекти (реални и потенциални);
- видове маршрути, в които се включва или може да се включи обектът;
- наличие на специален статут на охрана;
- литературни източници за обекта и т.н.

Въз основа на горната информация, която не винаги е налична или коректна, може да се направи *сравнение с други обекти и изводи* за атрактивността, значимостта, уникалността и вероятността за бъдещото използване на ресурса (обекта). Особено важно е съответствието между показателите за оценка на културно-историческата значимост и показателите, определящи възможностите за използването на обектите (по-голямата част от които са променливи).

Наличието на развити туристически обекти и локализации е един от показателите с най-голяма тежест при оценка на туристическия потенциал със следните аргументи :

- дава добра представа за ресурсите с особено висок потенциал;
- свързва се пряко със наличното или възможно туристическо усвояване и цялостното устройство на по-големи пространства, а не само в територията на ресурса;
- включва не само съществуващи, но и потенциални ресурси, с помощта на които е възможно развитие на туризма в бъдеще.

Недостатък на разглеждания показател е, че данните за отделните туристически локализации не се обявяват официално или често пъти са компроментирани или конфиденциални.

Въз основа на анализа и оценките на отделни КИТР и териториалното им разположение, може да се направят изводи и препоръки за подобряване на използването им, за формирането на комплексни или специализирани маршрути. Силно изразената субективност на предпочитанията на посетителите с различна национална принадлежност, възраст, образование, професия и др., обуславя необходимостта от *диференцирано оценяване* на КИТР за различни групи туристи, когато това е възможно.

Нарастващата роля на туризма за социално-икономическото развитие на страната и за постигане на балансирано развитие на нейните региони може да повлияе положително на свързаните с него икономически сектори и да бъде основен фактор за икономически растеж и да подпомага местното и регионалното развитие. Успешното развитие на туризма, обаче зависи пряко от състоянието на останалите стопански и социални сектори (транспорт, селско стопанство, лека промишленост, култура, образование, околна среда и др. От гледна точка на настоящата методика е важно оценката на КИТР да отразява регионалната им специфика и потенциала за социално-икономическо развитие, подобряване стандарта на живот и др.

3.3. Оценка на КИТР и техния потенциал

3.3.1. Изходни постановки

- *крайната цел* на комплексната оценка на КИТР и потенциала им е: *подбор на най-значимите от тях* за установяване на възможностите за включването им в туристически маршрути и разкриване на особеностите и проблемите по тяхното използване и опазване;

- оценката на КИТР и техния потенциал се осъществява с помощта на разработената на основа на проектното задание методика и определените в нея *критерии, изисквания и показатели*;

- оценката на КИТР и техния потенциал се основава предимно на *обективни измерители*, с отчитане на обобщените *мнения на участниците* в анкетните проучвания и *експертните оценки* на разработващите оценката;

- за оценка на КИТР и техният потенциал се използва *баловият метод (метод на баловите оценки)*, резултатът от който е присъждането на определен брой точки (балове) по подбрани характеристики на КИТР, конкретни показатели за тяхното измерване и обобщени субективни мнения;
- сумата от присъдените точки формира *общия рейтинг* на дадения обект (КИТР) и му отрежда съответно *място (ранг) в списъка на оценяваните обекти*;
- избраните характеристики и съответстващите им показатели имат *различно участие (стойност, тежест)* при оценката на КИТР, което се определя в брой точки (от 1 до 100);
- *общият максимален брой точки* за всеки КИТР или обект е *100* и се формира като сума от точките по всяка от избраните и оценявани характеристики и показатели;
- *основните характеристики (качества, свойства) на КИТР*, които са използвани при измерването и оценката им, заедно с присъщите им показатели, значимост и тежест (дялово участие) са представени в табл. 1;

3.3.2. Оценка на КИТР

- за целите на оценката и във връзка с нейното по-ясно представяне и онагледяване се използва *ресурсно-оценъчна матрица* (виж табл. 2);
- по хоризонталните редове на таблицата се разполагат отделните обекти (КИТР), подредени по ранг според присъдения им общ максимален брой точки, а по вертикалните редове (колони) – броят на точките по избраните конкретни характеристики и показатели;
- от общия брой оценявани обекти - 93, след извършване на оценката и подбора, крайният им брой според изискванията на проектното задание трябваше да се определи на 50.

Основни характеристики и показатели за оценка на избраните КИТР и обекти

Таблица 1

№	ОПРЕДЕЛЯЩИ ХАРАКТЕРИСТИКИ (асоциирани към основни критерии)	ПОКАЗАТЕЛИ И ИЗМЕРИТЕЛИ	ТЕЖЕСТ (брой точки)	
			За показателя	Общо
1.	Привлекателност/атраktivност) (Критерий 2)	- известност/популярност	5	25
		- съчетание с красив и разнообразен ландшафт	3	
		- автентичност/съхраненост	4	
		- уникалност	5	
		- красота/екзотичност	4	
		- познавателна/научна стойност	4	
2.	Значение (Критерий 2)	- световно (вкл. в списък на ЮНЕСКО)	8	18
		- национално (вкл. в 100-те нац. туристически обекти)	5	
		- местно	2	
		- ансамблово	2	
		- „за сведение“	1	
3.	Достъпност (Критерий 1)	- с всички (вкл. широко габаритни) МПС/автобуси	5	11
		- само с лек автомобил	3	
		- само с високо проходим транспортни средства	2	
		- само пеш	1	
4.	Емкост/носещ капацитет (Критерий 1)	- поемна способност (бр. посетители седмично, дневно, за 1 час)	3	13
		- поемна способност на съоръженията	3	
		- степен на натоварване на екосистемите;	3	
		- възможен максимален брой посетители/на 1 м2	2	
		- брой посетители към брой легла	2	
5.	Усвоеност за нуждите на туризма (Критерий 3)	- безопасност при ползване	4	13
		- степен на изученост	2	
		- гарантиран период на експлоатация	4	
		- капиталоемкост	3	
6.	Готовност за приемане и обслужване на туристи (Критерий 3)	- наличие на туристическа инфраструктура и суперструктура	7	20
		- степен на кадрова осигуреност	5	
		- наличие/липса на екскурзоводско обслужване	3	
		- степен на пригодност за формиране на туристически продукти	5	
ОБЩ БРОЙ ТОЧКИ:				100

Таблица 2

Ресурсно оценъчна матрица на КИТР и обекти в Хасковска област

№ по ранг	К И Т Р/ОБЕКТИ	МЕСТОПОЛОЖЕНИЕ	ВИД КИТР	АТРАКТИВНОСТ	ЗНАЧЕНИЕ	ДОСТЪПНОСТ	ЕМКОСТ	УСВОЕНОСТ	ГОТОВНОСТ ЗА ПОСР. НА ТУРИСТИ	ОБЩ БРОЙ ТОЧКИ
1.	Монумент Богородица с камбанария	гр. Хасково	обект	25	13	11	13	13	20	95.00
2.	Тракийска гробница и Музеен център „Тракийско изкуство в Източни Родопи“	с.Александрово, Хасково	обект	23	15	11	13	13	20	95.00
3.	Димитровград - паметник на архитектурата	Димитровград	обект	25	10	11	13	12	18	89.00
4.	Антична Римска Вила „Армира“	около Ивайловград	обект	25	9	11	11	13	20	89.00
5.	Църква „Успение на Пресвета Богородица“ и останки от Узунджовски панаир	с.Узунджово, Хасково	обект	23	9	11	13	13	20	89.00
6.	Тракийска гробница	с. Мезек, Свиленград	обект	25	10	11	11	12	18	87.00
7.	Средновековна крепост „Неутзикон“	с. Мезек, Свиленград	обект	23	10	11	12	13	18	87.00
8.	Национална среща на инструментални групи	с.Стамболово	събитие	22	8	11	13	12	20	86.00
9.	Кукери	Ивайловград	събитие	22	9	11	10	13	20	85.00
10.	Ески джамия	гр. Хасково	обект	23	9	11	12	12	18	85.00
11.	Паскалева къща	Ивайловград	обект	20	9	11	11	13	20	84.00
12.	Национален младежки тракийски събор „Илиева нива“	с.Глумово, Ивайловград	събитие	20	9	11	13	10	20	83.00
13.	Фестивал на хляба от лимец	с.Рабово, Стамболово	събитие	20	8	11	12	12	20	83.00

14.	Национален събор на народното творчество „Китна Тракия пее и танцува"	гр. Хасково	събитие	22	9	11	13	13	15	83.00
15.	Национален конкурс-фестивал „С песните на Ари"	гр. Хасково	събитие	20	9	11	13	10	20	83.00
16.	Детски етнофестивал „Децата на балканите-с духовност в Европа!" около 1 юни	с. Минерални бани	събитие	20	8	11	13	10	20	82.00
17.	Тържества по случай деня на Хасково	гр. Хасково	събитие	20	8	11	13	10	20	82.00
18.	Музикални дни „Проф. Недялка Симеонова"	гр. Хасково	събитие	20	9	11	13	13	16	82.00
19.	Тюрбето на Осман баба	с.Текето, Хасково	обект	25	9	11	12	13	12	82.00
20.	Национален тракийски събор-поклонение „Ден на тракийската памет"	гр. Маджарово	събитие	18	9	11	13	10	20	81.00
21.	Средновековна крепост „Свети Дух"	с. Минерални бани	обект	20	9	11	11	12	18	81.00
22.	Римски път и тракийско светилище „Кромлех"	с.Долни Главанак, Маджарово	обект	25	9	11	11	12	12	80.00
23.	Градска художествена галерия „Атанас Шаренков"	гр. Хасково	обект	18	9	11	10	12	20	80.00
24.	Драматичен и куклен театър „Иван Димов"	гр. Хасково	обект	16	9	11	11	12	20	79.00
25.	Празник на нимфите и Афродита – Фестивал на водата	с. Каснаково, Димитровград	събитие	18	10	9	11	10	20	78.00
26.	Къща на Бояджи Оглу	гр. Хасково	обект	18	9	11	10	10	20	78.00
27.	Чаршийска джамия	гр. Хасково	обект	20	9	11	10	10	18	78.00

28.	Манастир „Св. Св. Константин и Елена"	Ивайловград, кв. Лъджа	обект	18	7	11	10	11	20	77.00
29.	Свети 40 мъченици (9ти март)	с.Малко градище, Любимец	събитие	20	9	6	11	13	18	77.00
30.	Свети Прокоп пчелар	с.Райкова могила, Свиленград	събитие	20	9	11	13	4	20	77.00
31.	Тракийски светилища със скални ниши	с.Долно Черковище, Стамболово	обект	23	9	11	12	10	12	77.00
32.	Възрожденка архитектура	гр. Хасково	обект	18	9	11	13	6	20	77.00
33.	Крепост „Лютица"	около Ивайловград	обект	23	9	3	12	9	20	76.00
34.	Тракийски култов комплекс „Глухите камъни"	с. Малко градище, Любимец	обект	25	9	6	12	12	12	76.00
35.	Църква „Св. Св. Архангели Михаил и Гавраил "	гр. Хасково	обект	18	9	11	8	12	18	76.00
36.	Национален културен празник „Изворът на белоногата "	гр. Харманли	събитие	18	8	11	13	5	20	75.00
37.	Къща-музей Чорбаджи Паскалева къща	гр. Хасково	обект	15	9	11	10	10	20	75.00
38.	Църква „Успение на Пресвета Богородица"	гр. Хасково	обект	15	9	11	10	10	20	75.00
39.	Балкански фестивал на любителските комедийни театри , пантомима и сатира	Тополовград	събитие	15	7	11	13	8	20	74.00
40.	Хасково джаз фест	гр. Хасково	събитие	15	9	11	13	6	20	74.00
41.	Ден на Ивайловград- 14 февруари	Ивайловград	събитие	10	6	11	13	13	20	73.00
42.	Фестивал на средновековните битки и	с. Мезек, Свиленград	събитие	18	7	11	13	8	16	73.00

	средновековен събор									
43.	Театрален фестивал	гр. Хасково	събитие	12	7	11	13	10	20	73.00
44.	Извора на Нимфите и Афродита	с. Каснаково, Димитровград	обект	18	10	9	10	9	15	71.00
45.	Фестивал на традиционните храни, поминък и занаяти „Културното наследство на Тракия“	Ивайловград	събитие	10	7	11	13	10	20	71.00
46.	Мегалитен кръг около погребения	с. Българска поляна, Тополовград	обект	20	9	8	12	10	12	71.00
47.	Регионален исторически музей	гр. Хасково	обект	10	9	11	13	8	20	71.00
48.	Тракийска и средновековна крепост „Хисаря“	с. Сеноклас, Маджарово	обект	18	9	8	12	11	12	70.00
49.	Тракийски шарапани	с. Минерани бани и с. Горно Брястово	обект	18	9	8	12	11	12	70.00
50.	Царски долмен в местност Бялата трева	с. Хлябово, Тополовград	обект	22	9	6	10	11	12	70.00

IPA Cross-Border Programme
CCI Number 2007CB16IPO008

Programme co-funded by the
EUROPEAN UNION

A
l
l
i
a
n
c
e

f
o
r

r
e
g
i
o
n
a
l

a
n
d

c
i
v
i
l

i
n
i